

Radicalisering ontrafeld

Radicalisering ontrafeld

*Tien redenen om een terroristische aanslag
te plegen*

Teun van Dongen

Ontwerp omslag: Inkahootz

Ontwerp binnenwerk: Crius Group, Hulshout

ISBN 978 94 6298 204 8

e-ISBN 978 90 4853 191 2 (pdf)

e-ISBN 978 90 4853 192 9 (ePub)

NUR 697

Uitgeverij AUP is een imprint van Amsterdam University Press.

© T. van Dongen / Amsterdam University Press B.V., Amsterdam 2017

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Inhoudsopgave

Voorwoord door Rob de Wijk	7
Inleiding: de impasse in het terrorismedebat	9

Deel I Politieke redenen

1. Tegen repressie	23
2. Tegen de ellende van de ander	35
3. Tegen de grote samenzwering	45
4. Voor de heilstaat	57

Deel II Persoonlijke redenen

5. Erkenning	69
6. Zekerheid	79
7. Bescherming	87
8. Zelfopoffering	99
9. Zelfverheffing	113
10. Sensatiezucht	125
Epiloog	135
Afkortingenlijst	147
Voor wie meer wil weten	149

Voorwoord

‘De discussie over radicalisering wordt al vijftien jaar gedomineerd door twee theorieën, waar iedere opmerkelijke krantenlezer met gemak serieuze gaten in kan schieten’, schrijft Teun van Dongen. Daarin heeft hij gelijk.

Terrorisme is gewelddadig politiek activisme. Elke serieuze terrorismeonderzoeker weet dat verklaringen moeten worden gevonden in de politieke doelen die terroristen willen bereiken. Daarom volstaan voor de hand liggende intuïtieve verklaringen, zoals slechte sociaaleconomische omstandigheden en religieus fanatisme, niet.

Religie en ideologie spelen natuurlijk een rol, maar vooral als middelen om aanhangers te mobiliseren en te rekruteren voor de opstand tegen al dan niet vermeende mistanden. Zo ligt de basis van het huidige islamitische terrorisme in belangrijke mate in de Golfoorlog van het begin van de jaren negentig, toen Amerikanen in Saoedi-Arabië werden gelegerd. Deze Westerse inmenging werd een politiek feit dat het waard was om tegen te vechten.

Hoe kan het toch dat verklaringen die elke wetenschappelijke onderbouwing missen voor waar worden aangenomen en het publieke en politieke discours beheersen? Komt het omdat wij in een maatschappij leven waarin feiten en meningen op een hoop worden gegooid? Komt het omdat emotie in het debat overheerst en de reactie op het nieuws inmiddels belangrijker is geworden dan het nieuws zelf? Is de reden dat na aanslagen het debat vooral gaat over de vraag hoe dit kan worden voorkomen? Of komt het omdat terroristen in het publieke debat nauwelijks aan het woord komen?

Dat laatste is zeker niet het geval in dit boek. Er wordt uit talloze citaten van geradicaliseerden en terroristen geput. Deze citaten geven een andere kijk op motivaties. Omdat die citaten voor de eerste keer systematisch bij elkaar worden gebracht, is dit boek een waardevolle bijdrage aan een beter inzicht in wat er echt aan de hand is.

Inleiding: de impasse in het terrorismedebat

Kort na de aanslagen van 7 juli 2005 gaf de Britse premier Tony Blair een toespraak waarin hij uitlegde hoe hij de terroristische dreiging het hoofd ging bieden. Zijn optreden was hard nodig, want in de crisissfeer die door de aanslagen was ontstaan, had de bevolking behoefte aan een leider. Blair stelde niet teleur. Met de eloquentie die veel Britse premiers eigen is, benadrukte hij het belang van vastberadenheid en sprak hij zijn afschuw uit over de nietsontziende haat die van de aanslagen uitging. Ook ging hij in op de aard van de dreiging. Hij liet daarbij weinig onduidelijkheid bestaan over waar volgens hem de kern van het probleem lag. 'We hebben hier te maken met een kwaadaardige ideologie,' zei Blair, die Al Qaida-strijders en andere jihadisten omschreef als religieuze fanatici die geweld gebruikten om een fundamentalistische politieke agenda door te voeren. Hij haastte zich echter ook om te zeggen dat de islam van de daders geen recht deed aan de beschaafde en democratische essentie van de ware islam.

Blairs toespraak is exemplarisch voor de wijze waarop veel regeringsleiders, ook Gordon Brown, George W. Bush en Barack Obama, tegen het jihadistisch terrorisme aankijken: ja, de daders handelen vanuit een religieuze inspiratie, maar de islam van de daders is niet de echte islam. Begin 2015 was het de beurt aan de Franse premier François Hollande om dit standpunt in te nemen. In een televisietoespraak naar aanleiding van de aanslag op de redactie van het Franse satirische tijdschrift *Charlie Hebdo* zei hij: 'Degenen die deze daad begaan hebben, deze terroristen, deze gekken, deze fanatici, hebben niets te maken met het islamitische geloof.'

Veel islamitische organisaties in het Westen maken een vergelijkbaar onderscheid tussen de ware islam en de overtuigingen van de jihadisten. Op de website van de Grote Moskee in Parijs

verscheen kort na de schietpartij bij *Charlie Hebdo* een verklaring waarin het moskeebestuur zei dat de daders zich ten onrechte op de islam beriepen om hun actie te rechtvaardigen. Ook de Britse Moslimraad stelde na de aanslag op *Charlie Hebdo* dat de daders weliswaar zeiden te handelen uit verontwaardiging over de belediging van Mohammed, maar dat ze door hun actie de islam juist hadden beledigd.

Maar niet iedereen accepteert dit onderscheid tussen een jihadistische en een juiste interpretatie van de islam. De aanhangers van het idee dat jihadististen de islam verkeerd uitleggen, staan lijnrecht tegenover hen die menen dat het huidige jihadistisch terrorisme logisch voortvloeit uit de islam. Verschillende commentatoren, in Nederland en daarbuiten, houden de islam zelfs rechtstreeks verantwoordelijk voor de jihadistische dreiging waar de wereld vandaag de dag mee te maken heeft. Afshin Ellian, hoogleraar Rechtsgeleerdheid in Leiden en columnist voor *Elsevier*, noemde het in 2014 zorgelijk dat minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties Ronald Plasterk de islamitische grondslag van de terroristische dreiging niet erkent. Een dag na de aanslag op *Charlie Hebdo* schreef hij in *Elsevier* dat de islam ten onrechte de religie van de vrede wordt genoemd. Ellians collega Paul Cliteur gaat nog een stap verder. In zijn boek *Het monotheïstische dilemma* neemt hij ook het christendom en het jodendom de maat. Volgens hem heeft 'religieus terrorisme iets te maken met een bepaalde logica die besloten ligt in het "monotheïsme", dat wil zeggen de drie abrahamitische godsdiensten van Jodendom, christendom en islam.' Het dilemma waar Cliteur in de titel van zijn boek naar verwijst, is de keuze tussen loyaliteit aan de godsdienst of loyaliteit aan de staat. Cliteur stelt dat de godsdienst het vaak wint, waardoor gelovigen geen moeite hebben met handelingen, onder meer terroristische aanslagen, die volgens de normen van de staat ontoelaatbaar zijn.

Door de felle toon van het debat over de verhouding tussen terrorisme en de islam, is het gemakkelijk om te vergeten dat beide kampen het op één fundamenteel punt met elkaar eens zijn. Commentatoren als Ellian en Cliteur hebben met de Britse

Moslimraad en het bestuur van de Grote Moskee in Parijs gemeen dat ze vinden dat jihadisten hun inspiratie uit religieuze ideeën halen. Beide partijen in het debat hebben dus in wezen een vergelijkbare opvatting van wat mensen tot terrorisme drijft: ze zien radicalisering als het internaliseren van religieuze ideeën die tot geweld aanzetten.

Ook de specialistische organisaties binnen de Nederlandse overheid leggen de link tussen de islam en terrorisme. In 2009 bracht de Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding het rapport *Ideologie en strategie van het jihadisme* uit. Hoewel de NCTB in het rapport omzichtig uitlegde dat er ook niet-gewelddadige interpretaties van de islam mogelijk zijn, staat in het rapport duidelijk dat jihadisten hun inspiratie uit de koran halen. Enkele jaren eerder had de AIVD in het rapport *Van dawa tot jihad* al beargumenteerd dat de daden van jihadistische terroristen waren ingegeven door radicale interpretaties van de islam.

In het publieke en politieke debat over de oorzaken van terrorisme bestaat echter ook een geheel andere stroming, namelijk de aanhangers van de zogenoemde 'voedingsbodem-these'. Volgens deze opvatting leiden zaken als armoede, discriminatie en een gebrek aan perspectieven op de arbeidsmarkt tot een frustratie die ertoe leidt dat jonge moslims zich van de maatschappij afkeren en ontvankelijk worden voor radicale ideeën. Zoals president Obama het in februari 2015 tijdens een topconferentie over radicalisering verwoordde: 'Als miljoenen mensen – vooral jongeren – arm zijn en geen hoop op de toekomst hebben, als corruptie dagelijks mensen vernedert, als er geen kanalen zijn waarlangs mensen hun zorgen kunnen uiten, groeit de wrok en neemt het risico op extremisme en instabiliteit toe.'

Dat veel overheden de 'voedingsbodem-these' onderschrijven, blijkt duidelijk uit het gegeven dat veel nationale antiterrorisme-strategieën een preventieve pijler hebben. In Nederland liep van 2007 tot en met 2011 het *Actieplan Polarisatie en Radicalisering*, een verzameling projecten waarmee lokale overheden en andere organisaties probeerden de voedingsbodem van terrorisme en radicalisering weg te nemen. Het Actieplan is na 2011 niet verlengd,

onder meer als gevolg van de bezuinigingen op de overheidsuitgaven, maar onder andere D66 en de SP pleiten nog steeds voor het verbeteren van de sociaaleconomische omstandigheden als manier om terrorisme te voorkomen.

Ook in andere landen heeft de 'voedingsbodempese' voet aan de grond gekregen. Een duidelijk voorbeeld is het Verenigd Koninkrijk, dat in de strijd tegen radicalisering een aanpak heeft gekozen die sterke overeenkomsten vertoont met het *Actieplan Polarisation en Radicalisering*. Net als in Nederland stelt de overheid in Groot Brittannië fondsen beschikbaar waarmee lokale organisaties projecten kunnen opzetten om radicalisering te voorkomen. Zelfs de antiterrorismestrategie van de Verenigde Staten, een land dat in de strijd tegen terrorisme zelden zachtzinnig te werk gaat, heeft aandacht voor de voedingsbodem (*root causes*) van de jihadistische dreiging.

Deze twee ideeën, de 'voedingsbodempese' en het idee dat jihadisten uit religieus fanatisme handelen, zijn al geruime tijd de belangrijkste verklaringen die worden aangedragen om de jihadistische aanslagen in het Westen te begrijpen. Dit is opmerkelijk, want terrorismebestrijding staat al lang hoog op de politieke agenda. Het is bijna vijftien jaar geleden dat Al Qaida de Twin Towers in de as legde en een vliegtuig op het Amerikaanse ministerie van Defensie liet neerstorten, en het is meer dan tien jaar geleden dat Europa door de aanslagen in Londen werd geconfronteerd met jihadistisch terrorisme van eigen bodem. Men zou verwachten dat het discours een zekere ontwikkeling doormaakt als gevolg van de toenemende kennis over terrorisme en radicalisering, maar aan het publieke en politieke debat over radicalisering is in de afgelopen vijftien jaar eigenlijk weinig veranderd. Dit zou nog niet zo erg zijn, ware het niet dat de twee theorieën die het debat beheersen, ernstige tekortkomingen kennen.

Het religieus fanatisme als verklaring voor terrorisme is om drie redenen problematisch. In de eerste plaats gaat de theorie voorbij aan het gegeven dat lidmaatschap van een sociale beweging of groep in sommige gevallen voorafgaat aan de internalisering van

de ideeën van de beweging of de groep. Dit is misschien moeilijk te geloven, maar onderzoeken naar onder meer de jihadistische beweging in het Westen en de anti-abortusbeweging in de Verenigde Staten wijzen dit uit: sommige mensen worden eerst lid van een groep en nemen dan pas de overtuigingen van de groep over. Dit betekent dat de motivatie van een terrorist meer inhoudt dan alleen politiek of religieus fanatisme. Hij kan dit fanatisme na zijn toetreding hebben ontwikkeld, maar de kans is groot dat hij een geheel andere reden heeft gehad om zich bij de terroristische cel of groep aan te sluiten.

Het tweede probleem is dat motivatie en religieuze en ideologische overtuigingen van jihadisten elkaar beïnvloeden. De stelling dat jihadisten uit religieus fanatisme handelen, veronderstelt dat overtuigingen de motivatie bepalen. Dat kan kloppen, maar daarmee is de kous nog niet af. Het werkt namelijk ook andersom: de motivatie van jihadisten bepaalt ook hun religieuze en ideologische overtuigingen. Radicaliserende jihadisten kiezen uit de koran, uit de online beschikbare propaganda en uit de preken van radicale imams precies die elementen die in hun wereldbeeld passen. Op deze manier stellen ze hun eigen ideologie samen. Het is dus niet per se zo dat jihadisten bepaalde religieuze teksten hebben bestudeerd en dat door deze teksten een behoefte aan politiek geweld is ontstaan. Bij de door de jihadisten zelf samengestelde islam is het eerder zo dat de jihadist een behoefte aan politiek geweld voelt en vervolgens selectief op zoek gaat naar koranfragmenten waarmee hij zijn hang naar geweld kan rechtvaardigen. Religie speelt in dergelijke gevallen geen leidende, maar slechts een ondersteunende rol.

Ten derde doen lang niet alle terroristische organisaties in hun rekrutering nadrukkelijk een beroep op het ideologisch besef van de beoogde rekruten. In tegenstelling tot wat veel mensen denken, bestaat de propaganda van de Islamitische Staat (IS) niet hoofdzakelijk uit argumenten over de interpretatie van de koran of van de werken van belangrijke schriftgeleerden. De organisatie probeert potentiële jihadisten over de streep te trekken met verhalen over de herrijzende islamitische gemeenschap,

de oemma, en over het succes van de staat die de groep in Syrië en Irak uit de grond stampt. Daarnaast dienen ook de allure van het leven als strijder en zelfs de schoonheid van het Syrische en Irakese landschap als lokmiddelen.

Hoe zit het dan met de ‘voedingsbodemp-these’? Deze vergaat het helaas niet veel beter, want ook op het idee dat zaken als armoede en een gebrek aan perspectief op de arbeidsmarkt mensen tot terrorisme aanzet, valt nogal wat af te dingen. Terrorismisme is lang niet altijd het werk van kansarme, gemarginaliseerde mannen die door de maatschappij zijn afgewezen en zich daarom tot radicale ideeën en bewegingen wenden.

In de zomer van 2014 publiceerde is de eerste onthoofdings-filmpjes waarmee de groep de vs wilde bewegen tot het staken van de bombardementen die kort daarvoor waren begonnen. In de woorden van de beul die in de filmpjes te zien was: ‘Net als jullie raketten ons volk blijven raken, blijft ons mes de halzen van jullie volk doorklieven.’ Hij uitte dit dreigement in een overduidelijk Cockney-accent, en gaf daarmee een belangrijke aanwijzing over zijn identiteit prijs. Het speurwerk kon beginnen, en enkele maanden later berichtte de *Washington Post* dat Jihadi John, zoals de beul bekend was komen te staan, in werkelijkheid Mohammed Emwazi heette. De media vestigden meteen de aandacht op de achtergrond van Emwazi. Blijkbaar in tegenstelling tot wat men verwacht had, was Emwazi niet afkomstig uit een verpauperde achterstandswijk, maar uit de Britse middenklasse. Hij was afgestudeerd aan de Universiteit van Westminster en werkte als computerprogrammeur in Koeweit. En in dit opzicht was hij geenszins uniek.

Zo was Nidal Hasan, die in 2009 dertien man doodschoot tijdens een aanslag op een legerbasis in Texas, opgeleid tot psychiater en had hij de rang van majoor in het Amerikaanse leger: niet echt het profiel van een door de samenleving verstoten randfiguur. Andere voorbeelden van terroristen die bepaald niet kansarm waren, zijn Faisal Shazhad en Umar Abdulmutallab. Shazhad, zoon van een hoge militair in het Pakistaanse leger, had bedrijfskunde gestudeerd en werkte als financieel analist

voor een cosmeticabedrijf. Niettemin probeerde hij op 1 mei 2010 tevergeefs op Times Square in New York een autobom tot ontploffing te brengen. Abdulmutallabs verhaal is zo mogelijk nog opmerkelijker. Volgens de Britse krant *The Times* kwam Abdulmutallab, de zoon van een Nigeriaanse zakenman, uit 'een van de rijkste families in Afrika'. Hij groeide op in weelde en studeerde aan een prestigieuze Britse universiteit, maar ondanks deze bevoorrechte achtergrond probeerde hij op kerstavond 2009 in een vliegtuig een explosief tot ontploffing te brengen.

Bovenstaande opsomming is verre van compleet, maar het is duidelijk dat ook studenten en jonge intellectuelen die willen opkomen voor een onderdrukte groep, zich tot terrorisme kunnen wenden. Dit bleek al rond het begin van de twintigste eeuw. De terroristische vleugel van de anarchistische beweging slaagde destijds in om onder anderen een tsaar, een Amerikaanse president en een Franse president om het leven te brengen in een poging het lot van de arbeidersklasse te verbeteren. Dit beeld werd nog eens bevestigd in de jaren zestig en zeventig, toen zich een nieuwe golf van links-extremistisch terrorisme voordeed. Terroristische groepen als de Weather Underground en de Rote Armee Fraktion (RAF) kwamen voort uit de studentenbeweging, dus ook hier was het niet de arbeidersklasse die de aanslagen pleegde. Net als bij de aanslagen van de anarchisten rond 1900 waren de daders van de jaren zestig en zeventig afkomstig uit hogere sociale klassen. Slechts weinigen van hen hebben ooit direct te maken gehad met omstandigheden die men als voedingsbodem voor terrorisme zou kunnen zien.

De 'voedingsbodem-thesen' heeft dus een groot probleem: terrorisme is een vorm van politiek activisme, en net als andere vormen van politiek activisme is ook terrorisme het domein van welvarende en hoogopgeleide personen. Dit betekent niet dat geen enkele terrorist handelt uit frustratie over directe ervaringen met slechte sociaaleconomische omstandigheden, maar de 'voedingsbodem-thesen' is erg moeilijk te rijmen met de achtergronden van op zijn minst een groot aantal van degenen die daadwerkelijk aanslagen hebben gepleegd.

De slotsom van deze bespiegelingen over de ‘voedingsbodembedese’ en het religieus fanatisme als verklaring voor terrorisme is geen vrolijke: de discussie over radicalisering wordt al vijftien jaar lang gedomineerd door twee theorieën waar iedere opmerkelijke krantenlezer met gemak serieuze gaten in kan schieten. Het is dus een understatement om te stellen dat het debat dringend een nieuwe impuls nodig heeft als we ooit op een verstandige manier met de radicaliseringsproblematiek willen omgaan.

Daarom wil ik in de volgende hoofdstukken een nieuw licht werpen op de simpele, maar pregnante vraag: waarom plegen mensen terroristische aanslagen? Ik zal hierbij duidelijk maken dat de redenen waarom mensen tot terrorisme overgaan zeer divers zijn en niet altijd iets van doen hebben met de ‘voedingsbodembedese’ of met ideologisch fanatisme. Deze twee factoren kunnen een rol spelen, maar er zijn verschillende andere redenen die minstens zo belangrijk zijn. Daarnaast wil ik laten zien dat het geen zin heeft om met betrekking tot de motivatie van terroristen in algemeenheden te spreken. Binnen een beweging en zelfs in één enkele persoon speelt een groot aantal verschillende motivaties tegelijk een rol.

Voor een goede afbakening is het belangrijk om op te merken dat ik me in dit boek alleen richt op radicalisering als de toenemende bereidheid om door terroristische aanslagen ingrijpende maatschappelijke veranderingen tot stand te brengen. Ik ga het niet hebben over de ontwikkeling van radicale ideeën op zich. De Partij voor de Dieren vraagt om ‘radicaal andere keuzes’, maar daarmee is de partij uiteraard niet geradicaliseerd in de zin dat haar leden zich bezighouden met het voorbereiden en uitvoeren van terroristische aanslagen. Er zijn dus verschillende antwoorden mogelijk op de vraag wanneer iemand radicaal is. In het dagelijks leven slaat ‘radicaal’ vooral op doelstellingen. Een radicale oplossing voor een probleem op de werkvloer betekent een breuk met een oude manier van werken. In verband met terrorisme gebruiken mensen het begrip ‘radicaal’ echter om aan te geven dat zowel de doelstellingen als de middelen verder gaan dan wat volgens de heersende consensus acceptabel is. Om

deze reden krijgt het begrip 'radicaal' een negatieve bijklank; veel mensen zien radicalisme als iets gevaarlijks. In dit boek gebruik ik het begrip 'radicalisering' uitsluitend met betrekking tot terrorisme. Ik vat 'radicalisering' daarom op als vergaand in doelen en middelen, wetend dat het woord 'radicaal' in andere contexten een andere betekenis heeft.

Tot slot is een opmerking over mijn bronnen op zijn plaats. Om de drijfveren van terroristen te achterhalen, zal ik in dit boek de terroristen zelf aan het woord laten. Veel terroristen hebben interviews gegeven, verklaringen doen uitgaan of autobiografieën gepubliceerd. Dit boek vertelt over de drijfveren die uit die bronnen naar voren komen. Ik heb daarbij gekeken naar terroristen uit heden en verleden. Het is waar dat de huidige generatie jihadisten anders is georganiseerd en andere politieke overtuigingen heeft dan bijvoorbeeld de Rote Armee Fraktion en de Irish Republican Army (IRA), maar in de loop van dit boek zal ik aantonen dat de drijfveren van de terroristen van vroeger en nu sterke overeenkomsten vertonen. Het is verleidelijk te denken dat de terroristische dreiging van vandaag de dag uniek is, maar de woorden en ervaringen van eerdere terroristen zijn van grote waarde om ook tot een beter begrip te komen van de huidige dreiging. Immers, zoals de Spaans-Amerikaanse schrijver en filosoof George Santayana al opmerkte: 'Wie de geschiedenis niet kent, is, gedoemd ze te herhalen.'